

MÜTÛN-İ ERBAA'DA İMAM MUHAMMED'İN GÖRÜŞLERİNE ATIFLAR (İBADETLER BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ)*

Dr. Öğr. Üyesi Huzeyfe ÇEKER**

Özet: İslam dininin ilme teşviki ile ilk dönemden itibaren yoğun bir ilmi faaliyet başlamış, ilim erbabı selefinden devraldıkları birikimi daha da ileriye götürme gayreti içerisinde olmuşlardır. Ancak bu gayretin sahipleri, hatadan korunmuş kimseler değildir. Dolayısıyla ilmi birikim nesilden nesle aktarılrken, doğru bilgilerin yanı sıra, bazen hatalı bilgilerin de iyice tetkik edilmeden aktarılmış olma ihtimali her zaman mevcuttur. Nitekim iyi niyetinden şüphelenemeyeceğimiz alimler -nadiren de olsa- bir alime ait olmayan bir bilgiye ona aitmiş gibi kitaplarında yer vermiş; daha sonraki alimler de, o alime olan güvenleri sebebiyle, verilen bilgiyi tetkik etme ihtiyacı hissetmemiş; böylece hatalı bilgiler zamanla şöret bularak tereddütsüz ilk sahibine mâl edilir olmuştur. Bu durum mezhepler arası atıflarda daha yaygın olmakla birlikte, mezhep içerisinde de örneklerine rastlamak mümkündür. Bu makalede Hanefi mezhebinin muteber kitapları arasında olan mütûn-i erbaa'nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e atfedilen görüşler özelinde bir sıhhat tespiti yapılmaya çalışılmıştır. İlgili bölümde geçen İmam Muhammed'in görüşleri elimizde mevcut olan kendi kitaplarında araştırılmış, eserlerindeki bilgilerle uyumlu olmayan atıflara örnekler verilerek dört ayrı kitap için isabet durumu istatistiksel bilgiler ile birlikte sunulmuş, eserlerinde bulamadığımız görüşlerinin sonraki kaynaklarda yer almasının sebeplerine kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, mütûn-i erbaa, Hanefi metinleri.

Citations of Imam Muhammad's Opinions in the Four Texts of Hanafi School: The Example of Worship Chapters

Abstract: Beginning from the first period, with the encouragement of the Islamic religion, an intense scholarly activity has started and the scholars have been in an effort to further the accumulation they have taken over from their predecessors. However, the owners of this effort are not the ones who are protected from mistakes. Thus, as knowledge is transferred from generation to generation, there is always the possibility that, in addition to many correct information, sometimes wrong information is also transmitted without being thoroughly examined. As a matter of fact, - albeit rarely - scholars who would not be doubted about their good intentions have included information that does not belong to a scholar in their books as if they belonged to them; when later scholars did not feel the need to examine the information given due to their trust in that mistaken scholar; thus, erroneous information has been attributed to the first scholar without hesitation even increasingly by becoming well known over time. Although this situation is more widespread among references of different schools of law to other schools' views, it is also possible to find some examples inside the same school of law. In this article, the authenticity of reference to Imam Muhammad's views is assessed in the context of the four reliable books of the Hanafi school of law in the example of their worship sections. The opinions of Imam Muhammad mentioned in these related sections have been researched in his very own books, examples of unsuccessful references are given and the correct reference record of the four books are presented together with statistical information. Additionally, possible reasons for the coverage of some views in the four books that are not mentioned by Imam Muhammed himself are concisely mentioned.

Keywords: Muhammed ibn al-Hasan al-Shaybani, The Four Texts (al-Mutun al-Arba'a), Hanafi texts.

* Bu makale 2010 yılında tarafımızdan hazırlanan "Mütûn-i Erbaada Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki (İbâdât Bölümü)" isimli yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Tezde geçen bazı hatalı tespitler makalede düzeltilmiştir.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, hceker@gmail.com

GİRİŞ

Mütûn-i erbaa'nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e yapılan atıfların sıhhat oranını tespitiye yönelik bu makale iki ana başlıktan meydana gelmektedir. Birinci ana başlıkta metin tarzı eserlerin özellikleri anlatılarak Hanefî mezhebi literatüründe bu özelliklere sahip eserlerin geçmişine kısaca değinilecektir. Çalışmamızın ana konusu oluşturan ikinci başlıkta ise dört metin kitabı (mütûn-i erbaa) kapsamına göre tek tek ele alınacak, her bir kitaptaki atıfların sıhhat durumu ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Çalışmada mütûn-i erbaa'nın ibadetler bölümde geçen görüşler İmam Muhammed'in şu eserlerinde incelenmiştir:

- *Kitâbü'l-Asl*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990.
- *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr min kitâbi'l-Asl*, thk. Mecîd Haddûri, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1417/1997.
- *el-Câmiu's-sağîr*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1990.
- *el-Câmiu'l-kebîr*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, Lahor 1981.
- *el-Muvatta'*, I-III, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2005.
- *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I-IV, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ty.
- *Kitâbü'l-Âsâr*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1411/1991.

Zâhirü'r-rivâye eserlerden olmalarına rağmen *es-Siyeru'l-kebîr*, *es-Siyeru's-sağîr* ve *ez-Ziyâdât*, sadece şerhleriyle karışık olarak günümüze gelmeleri ve metin ile şerhi birbirinden ayırma problemi ihtiva etmeleri nedeniyle çalışma kapsamına alınmamıştır.

A. METİN TARZI ESERLER VE HANEFİ FURÛ-İ FIKİH METİNLERİ

1. Metin Tarzı Eserler

Fıkıh tarihindeki çalışmalar incelendiği zaman görüleceği üzere metinler, ilmi camiada daima etkili olmuş; kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Metinlerin bu derecede etkili olmasının nedenine bir nebze ışık tutar ümidiyle, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu tarz eserlerin dikkat çeken özelliklerinden bir kısmını zikretmeye çalışacağız:

1. Metinler ders kitabı mahiyetinde eserlerdir. Uzun geniş kaynaklar ders okutmaya elverişli olmadığı için, klasik tedrisatta metin tarzı eserler tercih edilmiştir.

2. Metinler çok okutuldukları için diğer kitaplara göre daha fazla şerh edilmişlerdir. Zira okutan her hocanın metnin haricinde söyleyeceği bilgiler olacaktır. Bu bilgiler zamanla kitaplaşarak şerhler meydana gelmiştir.

3. Metinler yazıldığı alanın bir özeti olduğu için hacim itibariyle küçüktür. Bu özelliği sebebiyle hacimli eserlerden kaçan insan psikolojisine hitap eder.¹ Ancak her ne kadar hacim itibariyle küçük olsa da yılların oluşturduğu büyük bir fıkhi birikimin ürünüdür.

4. Metinler, öğrencilerin ezberlemesi amacıyla kaleme alınır.² Klasik eğitimde her ilim dalına ait bir metin ezberleme adeti vardır. Uzun kitaplar ezberlenmeye uygun olmadığı için materyal ihtiyacını karşılamak üzere metinler yazılmıştır.

5. Metinler genelde mezhep içerisindeki tercih edilen (müftâ bih) görüşleri toplama amacı ile telif edilir.³ *Mecmau'l-bahreyn* gibi ihtilafların yoğun olarak zikredildiği metinler bu genellemenin istisnasıdır. *Muhtasaru'l-Kuduri*, *el-Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik*'te nadiren imameynin farklı görüşleri de zikredilir. Veyahut *el-Muhtâr*'da olduğu gibi farklı görüşlere rumuzlarla işaret edilmekle yetinilir.

6. Metinler, müftâ bih icthatları en kısa yoldan mezhep müntesibine ulaştırmayı amaçlar. Dolayısıyla mezhebin korunmasını ve yaşamasını temin etmiş olur.

7. Metinler, bir cümle ile de olsa, yazıldığı alanın hemen hemen tüm konularına temas eder. Belirli bir konuya özgü değildir.

8. Metinlerde sadece hükümler zikredilir, delillerine yer verilmez. Bu genel kuralın istisnası olarak bazı metinlerde nadiren delil zikredildiği de görülmektedir.⁴

2. Hanefi Furû-i Fıkıh Metinleri

Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, birçok meselede icthad etmiş olmasına rağmen, görüşlerini bir eserde toplamamış; daha çok öğrenci

1 Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâik", s. 354; Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261.

2 Örneğin *el-Vikâye* müellifinin torunu Sadru's-şeria es-sânî, *el-Vikâye*'nin kendisinin ezberlemesi için kaleme alındığını, dedesi yazdıkça kendisinin ezberlediğini söylemektedir (Sadru's-şeria, *Muhtasaru'l-Vikâye*, 2.)

3 Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâik", s. 354.

4 Örnekleri için bkz. Kudûri, *el-Muhtasar*, I, 30-31, 32, 44; Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 65.

yetiştirmekle meşgul olmuştur. Mezhebin tedvini, öğrencilerine yazdırdığı (imlâ) bilgilerin bir araya getirilmesi ile daha sonraki dönemde gerçekleşmiştir.⁵ Bu aşamada özellikle İmam Muhammed'in eserlerinin önemi büyüktür.

Hanefî mezhebinin kuruluş döneminde yazılan eserler, genelde ya geniş hacimlidir, ya da bu eserlerin eksikliklerini tamamlayan tekmile mahiyetindedir. Bu dönemde mezhebin tüm konularına delil zikretmeksizin değinen özlü kısa eserler yazıldığı bilinmemektedir.

Metin tarzında kaleme alınmış bilinen ilk eser, Ebû Cafer et-Tahâvî'nin (v. 321/933) *el-Muhtasar*'ıdır.⁶ İttifak edilen hususların yanı sıra, mezhep imamlarının ihtilaf ettiği hususlarda müellifin tercihlerde bulunması, yeri geldiği zaman kendi özgün görüşünü söylemesi, eseri önemli kılan özelliklerdendir.⁷

Hanefî mezhebinin bir diğer önemli metni, el-Hâkim eş-Şehid el-Mervezî'nin (v. 334/945) *el-Kâfî*'sidir. Samanoğulları veziri olan müellif, kadıların hüküm verirken yararlanmaları ve günlük işlerinde halkın müracaat etmesi amacıyla, İmam Muhammed'in özellikle zâhiru'r-rivâye eserlerinden istifade ederek eserini yazmıştır.⁸ el-Mervezî, İmam Muhammed'in nâdiru'r-rivâye eserlerini bir araya getirip derlediği *el-Müntekâ* adında bir metin de kaleme almıştır.⁹

Kendisinden sonraki kitapları en çok etkileyen metin şüphesiz Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî'ye (v. 428/1037) ait olan *el-Muhtasar*'dır. Yaklaşık 12000 meseleyi sistematik olarak ele alan¹⁰ eser, mezhep içi ihtilafların meşhur olanları görüş sahibinin ismi zikredilerek aktarılmış, diğer mezheplerin görüşlerine değinilmemiştir. Eser sonraki dönemdeki birçok önemli esere kaynaklık etmiştir. *Tuhfetü'l-fukahâ*, *Bidâyetü'l-mübtedî*, mütûn-i erbaa'nın en kapsamlısı olan *Mecmau'l-bahreyn*, *Kenzü'd-dekâik*'in kendisinden ihtisar edildiği *el-Vâfi* ve son dönem metinlerinden *Mülteka'l-ebhur*; bu eserden istifade edilerek telif edilen eserlere örnek verilebilir.¹¹

VII/XIII yüzyıl, mütûn-i erbaa'nın yazıldığı dönem olarak dikkatimizi çekmektedir. Hanefî mezhebinin bayraktarlığını V/XI. yüzyıldan itibaren Maver-

5 Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21.

6 Tahâvî, *el-Muhtasar*, Neşredenin girişi, s. 4; Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 15; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21.

7 Tahâvî, *el-Muhtasar*, Neşredenin girişi, s. 4.

8 Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 15; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21.

9 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1851-1852.

10 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1631.

11 Güney, *Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhi Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, s. 47; Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 65.

ünnehir bölgesine kaptıran¹² Irak bölgesi, *el-Muhtâr ve Mecmau'l-bahreyn* gibi iki önemli eseri fıkıh literatürüne kazandırmış; buna mukabil aynı yıllarda Mave-raünnehir bölgesinde bir başka iki önemli eser olan *el-Vikâye* ile *Kenzü'd-dekâik* kaleme alınmıştır. Bu dört eser fıkıh tarihinde "mütûn-i erbaa" olarak meşhur olmuştur. Şimdi bu dört eser içerisinde İmam Muhammed'in görüşlerinin en az bulunanından başlayarak atıfların sıhhatini değerlendirmeye çalışacağız.

B. MÜTÛN-İ ERBAA VE İMAM MUHAMMED'E YAPILAN ATIFLAR

1. Kenzü'd-dekâik

Mütûn-i erbaa içerisinde yukarıda metin tarzı eserler için bahsedilen özellikleri en çok kendisinde barındıran eser, *Kenzü'd-dekâik*'tir. Müellifi Ebu'l-Berekât Nesefî'ye ait olan *el-Vâfi*'nin özeti mahiyetinde bir metindir. Çok veciz bir dille kaleme alınmıştır. Bu sebeple bazı yerler şerhsiz anlaşılacak derecede veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Muhtemelen bu sebeple birçok şarih tarafından şerh edilen *Kenzü'd-dekâik* bu şerhlerin haricinde haşiye, nazım ve tercüme gibi çalışmalara da konu edilmiştir.¹³

Eserde mezhep içi ihtilaflı hususlarda müfta bih olan görüşlere yer verilmiştir.¹⁴ Dolayısıyla metinde sadece Ebû Hanîfe'nin görüşleri değil, müellif tarafından tercih edilmiş ise imameynin görüşleri de esas alınabilmiştir.¹⁵ Fakat bu tercihlerde verilen görüşün hangi imama ait olduğu müellif tarafından zikredilmemiştir. İmam Muhammed'in görüşlerinin benimsendiği yerlerde ismi zikredilmediği için bunun ona yapılmış bir atıf olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. Dolayısıyla isminin geçmediği yerler çalışmamızda ele alınmayacaktır.

Kenzü'd-dekâik'in ibadetler bölümünde sadece bir yerde, kuyularla ilgili bir meselede, mezhep içi ihtilafa yer verilmiştir. Meseleyi ve görüşleri şöyle özetlemek mümkündür: Üzerinde necaset bulunmayan cünüp bir kimsenin serinlemek veya dipteki kovayı almak niyetiyle bir kuyuya dalıp çıkması durumunda İmam Ebû Hanîfe adamın cünüp, suyun necis olacağını söyler. İmam Ebu Yusuf'a göre adamın ve suyun halinde değişiklik olmaz; adam cünüp, su temizdir. İmam

12 Başoğlu, "Saymerî'nin Usûlü ve Usûl Görüşü Üzerine Bazı Tespitler", s. 274.

13 Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1515-1517; Brockelmann, *GAL*, II, 251-252; Brockelmann, *GAL Supplementband*, II, 265-267; Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261-262.

14 Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261.

15 Örneğin yol arkadaşından su istemeden teyemmüm alma meselesinde imameynin, mestlerin ayakta çıkışı ile ilgili ihtilafa İmam Ebu Yusuf'un görüşü benimsenmiştir (Bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, s. 7, 8.)

Muhammed'e göre ise adam cünüplükten kurtulur, su da temizdir. en-Nesefî bu ihtilafı *مسألة البئر جحط* şeklinde ifade etmiş; *جحط* kelimesindeki ج harfi ile *جنب* ve *نجس* kelimelerine, ح harfi ile *حال* kelimesine, ط harfi ile de *طاهر* kelimesine işaret etmiş; böylece tüm görüşleri bir kelimedede kodlayarak ifade etmiştir.¹⁶ Mezhep içi bu ihtilaf İmam Muhammed'in eserlerinde arandığında İmam Muhammed'in *el-Asl* adlı eserinde bu meseleye yer verdiği, bu konuda diğer iki imamdan farklı kanaatte olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz.¹⁷ Dolayısıyla *Kenzü'd-dekâik*'in ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e yapılan atıfta herhangi bir problem olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

2. Vikâyetü'r-rivâye fî mesâil'l-Hidâye

Vikâyetü'r-rivaye, el-Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sindeki meselelerin kısa bir şekilde ifade edilmesi ile meydana getirilen bir metindir. Müellif Burhânü's-şerîa (v. 673/1274) eserini, torunu Sadru's-şerîa es-sânî'nin (v. 747/1346) ezberlemesi için kaleme almıştır.¹⁸ Eserde Hanefî mezhebinde muteber olan görüşler esas alınmış, bazen mezhep içi ihtilaflara da yer verilmiştir. *el-Muhtâr* ve *Kenzü'd-dekâik*'e göre içerdiği meseleler bakımından daha geniş bir içeriğe sahip olduğu ifade edilebilir.

el-Vikâye'nin ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e yapılan atıfların 16 tane olduğunu tespit ettik. Bunlardan 11 tanesi İmam Muhammed'in kitaplarındaki bilgilerle paralellik arz etmektedir. 1 tanesinde İmam Muhammed'e ait olduğu bildirilen görüş kitaplarındaki bilgilerle çelişmektedir. 4 tanesinde ise İmam Muhammed'e nispet edilen görüş kitaplarında bulunamamıştır. Atıfların doğru olduğu meseleler ile kitaplarında rastlayamadığımız meselelerin *el-Vikâye*'de ve İmam Muhammed'in kitaplarında geçtiği yerle şu şekildedir:

16 Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, s. 6.

17 Şeybânî, *el-Asl*, I, 94.

18 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 338-339; Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebir*, s. 23.

Bölüm	el-Vikâye'deki Yeri	İmam Muhammed'in Kitaplarındaki Yerleri
Temizlik	II, 30	Bulunamadı
	II, 34	el-Asl, I, 65
	II, 53	el-Asl, I, 55-56
	II, 55	el-Asl, I, 87, 132; el-Câmiu's-sağır, 74
	II, 62	Bulunamadı
	II, 68	el-Asl, I, 128; el-Câmiu's-sağır, 76
	II, 94	el-Asl, I, 309-310
	Namaz	II, 105
II, 166		Bulunamadı
II, 185		el-Asl, I, 346; el-Câmiu's-sağır, 114-115; el-Câmiu'l-kebîr, 12-13; el-Hucce, I, 310
Zekat	II, 203	el-Câmiu'l-kebîr, 24
	II, 225	Bulunamadı
	II, 227	el-Asl, II, 129, 130; III, 9-10, 12
Oruç	II, 242	el-Câmiu's-sağır, 140-141
	II, 247	el-Asl, II, 206, 206-207, 208, 236, 262; el-Câmiu's-sağır, 142, 142-143

Problemlili olduğunu düşündüğümüz tek atıf, öşür ve haraç arazileri konusundadır. *el-Vikâye*'de bildirildiğine göre İmam Muhammed, büyük nehirlerden sulanan arazileri öşür arazisi saymaktadır.¹⁹ *el-Asl*'da Dicle, Fırat gibi büyük nehirlerden sulanan araziler için şöyle bir ayrımı söz konudur: Eğer bir kimse kendi imkanları ile kanal açıp büyük nehirlerin sularından arazisini suluyorsa bu kimseye öşür gerekir. Bu durumun dışında ise o arazi haraç arazisidir.²⁰ Buradan anlaşılıyor ki arazi sahibinin herhangi bir emeği olmadan büyük nehirlerden doğrudan sulanan araziler öşür arazisi değil, haraç arazisi olmaktadır. Nitekim *el-Asl*'ın başka bir yerinde İmam Muhammed, Dicle'nin ve Fırat'ın suladığı arazilerin haraç arazisi olduğunu söylemektedir.²¹ Emek ayrımına gidilmeksizin genelleme yapıldığından dolayı, *el-Vikâye*'deki bu atıfta problem olduğunu söylemek mümkündür.

19 Burhânü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 223.

20 Şeybânî, *el-Asl*, II, 125, 136, 145.

21 Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, s. 240.

3. el-Muhtâr li'l-fetvâ

el-Muhtâr, el-Mevsîlî'nin (v. 683/1284) henüz gençken yeni başlayan ilim taliplerine mezhep imamı Ebû Hanîfe'nin fikhını derlemek için yazdığı metin tarzında bir eserdir.²² Genel itibarla Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin esas alındığı eserde; İmam Züfer, İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Şafî'nin farklı görüşlerine (ج) (س) (م) ve (ف) rumuzları ile işaret edilmiştir. Yeni başlayan ilim taliplerine ders kitabı olsun diye yazıldığı için çokça okutulmuş; bunun sonucu olarak da üzerine çok sayıda ihtisar, şerh ve nazım çalışması yapılmıştır.²³

Tespit edebildiğimize göre *el-Muhtâr*'ın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e yapılan 46 atıf bulunmaktadır. Bunlardan 43 tanesinde yapılan atıf, İmam Muhammed'in kitaplarında geçen ifadeler ile uyum arz etmektedir. Sadece 1 tanesinde İmam Muhammed'e nispet edilen görüş, kitaplarındaki bilgilerle çelişkilidir. 2 yerde kaydedilen görüşe İmam Muhammed'in kitaplarında rastlanılamamıştır. Atıfların doğru olduğu meseleler ile kitaplarında rastlayamadığımız meseleler şunlardır:

Bölüm	el-Muhtâr'daki Yeri	İmam Muhammed'in Kitaplarındaki Yerleri
Temizlik	I, 10	el-Asl, I, 79
	I, 15	Bulunamadı
	I, 30	el-Asl, I, 309-310
	I, 32	el-Asl, I, 57, 77, 86; el-Câmiu's-sağîr, 80
	I, 34	el-Asl, I, 51, 57, 85, 86; el-Câmiu's-sağîr, 78, 80, 81; el-Muvatta', I, 538; el-Âsâr, 7
	I, 34	el-Câmiu's-sağîr, 81
	I, 35	Bulunamadı
Namaz	I, 38	el-Asl, I, 145; el-Muvatta', I, 164
	I, 51	el-Asl, I, 30, 35; el-Câmiu's-sağîr, 87-88
	I, 54	el-Asl, I, 148; el-Câmiu's-sağîr, 106; el-Muvatta', I, 579-584
	I, 56	el-Âsâr, 14

22 el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, I, 6.

23 Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1622-1623; Yaylalı, "Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, XXIX, 487.

	I, 60	el-Asl, I, 112, 130; el-Hucce, I, 52
	I, 60	el-Muvatta', I, 493; el-Hucce, I, 128
	I, 61	el-Câmiu's-sağır, 98
	I, 62	el-Asl, I, 196-197; el-Câmiu's-sağır, 97
	I, 67	el-Asl, I, 201, 202; el-Câmiu's-sağır, 107
	I, 67	el-Asl, I, 156-157; el-Câmiu's-sağır, 110-111; el-Muvatta', I, 518-520; el-Hucce, I, 271-272
	I, 71	el-Asl, I, 398-400; el-Muvatta', II, 75-76; el-Hucce, 332-334, 336
	I, 75	el-Asl, I, 292, 298-299; el-Câmiu's-sağır, 102; el-Câmiu'l-kebir, 10
	I, 83	el-Asl, I, 318-319; el-Câmiu's-sağır, 112
	I, 84	el-Asl, I, 322-324; el-Câmiu's-sağır, 112
	I, 88	el-Asl, I, 347; el-Câmiu's-sağır, 114-115; el-Câmiu'l-kebir, 13; el-Hucce, I, 310-311
Zekat	I, 102	el-Câmiu'l-kebir, 20-21
	I, 108	el-Asl, 57-58; el-Muvatta', II, 150-153; el-Âsâr, 61-62
	I, 109	el-Asl, II, 8, 38, 57; el-Câmiu's-sağır, 125
	I, 111	el-Asl, II, 75
	I, 111	el-Asl, II, 73-74, 77; el-Âsâr, 59
	I, 113	el-Asl, II, 122-123, 140; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 255, 259-260, 261; el-Câmiu's-sağır, 130-131; el-Muvatta', II, 132-136, 165-166; el-Hucce, I, 502, 512, 515; el-Âsâr, 62
	I, 114	el-Asl, 141-142
	I, 115	el-Asl, II, 86, 113; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 264; el-Câmiu's-sağır, 135; el-Muvatta', II, 141; el-Hucce, I, 457; el-Âsâr, 61
	I, 117	el-Asl, II, 116; el-Câmiu's-sağır, 134-135
	I, 118	el-Asl, II, 115; el-Câmiu's-sağır, 135
	I, 122	el-Asl, II, 129, 130; III, 9-10, 12

	I, 124	el-Asl, II, 198-199, 276, 277; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 260; el-Âsâr, 62
	I, 124	el-Asl, II, 214-215, 216, 225, 271; el-Âsâr, 60
Oruç	I, 127	el-Asl, II, 283
	I, 132	el-Asl, II, 182, 209
	I, 132	el-Asl, II, 166; el-Câmiu's-sağîr, 141; el-Muvatta', II, 194; el-Hucce, I, 393, 394; el-Âsâr, 58
	I, 138	el-Asl, II, 238
Hacc	I, 142	el-Asl, II, 433; el-Câmiu's-sağîr, 145
	I, 150	el-Asl, II, 305-306, 344, el-Âsâr, 70
	I, 159	el-Asl, II, 448
	I, 162	el-Asl, II, 361-362; el-Câmiu's-sağîr, 154
	I, 163	el-Asl, II, 364-365; el-Câmiu's-sağîr, 154-155
	I, 169	el-Asl, II, 363; el-Câmiu's-sağîr, 157

Problemlili olduğu kanaatinde olduğumuz atıf, namazda okunan ayet ve tesbihatı elle saymanın mekruhiyeti konusundadır. *el-Muhtâr*'da bildirildiğine göre İmam Muhammed -İmam Ebû Hanîfe'nin hilafına- mekruh olmayacağı kanaatinde dir.²⁴ *el-Muhtâr*'da böyle söylenilmesine rağmen İmam Muhammed *el-Câmiu's-sağîr*'de tesbihatı ve ayetleri saymanın mekruh olduğunu söylemekte, bu konuda herhangi bir ihtilaf da zikretmemektedir.²⁵ *el-Câmiu's-sağîr*'deki bu bilgi *el-Muhtâr*'da yapılan atıfta problem bulunduğunu göstermektedir.

4. Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn

Mecmau'l-bahreyn, mütûn-i erbaa içerisinde içerdiği bilgi ve takip ettiği sistematik ile en dikkat çekici olan metindir. el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî'nin (v. 537/1142) *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye*'si birleştirilerek telif edilmiştir.²⁶ Ancak bu iki eserin haricindeki kaynaklardan da istifade edilmiş, bu gibi yerler “müstedrek” manasına gelen (س) rumuzu ile belirtilmiştir.²⁷

24 Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 62.

25 Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 100.

26 İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 58.

27 İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 67.

Eser, her bir görüş sahibinin veya muhalif görüşün farklı bir cümle yapısı ile ifade edildiği ilginç bir sistematik takip edilerek kaleme alınmıştır. Müellif eserini kaleme aldıktan sonra, kitaptan daha hızlı ve kolay istifade edilmesi için rumuzlar eklemiştir.²⁸ Mezhep içi görüş ayrılıklarının yanı sıra Maliki ve Şafii mezheplerinin görüşlerine de yer vermesi ile diğer metin kitaplarından ayrılır. Çok veciz bir dille yazıldığı için anlaşılması bir hayli güç olan *Mecmau'l-bahreyn* üzerine birçok şerh ve haşiye yazılmıştır.²⁹

İncelememiz sonucunda *Mecmau'l-bahreyn*'in ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e 265 tane görüşün atfedildiğini gördük. Kitaplarında geçen bilgilerin teyit ettiği atıf sayısı 189'dur. 11 tanesinde yapılan atfın problemli olduğu sonucuna ulaştık. 65 yerde ise ifade edilen görüşe, İmam Muhammed'in kitaplarında rastlanılamamıştır. Yukarıdaki kitaplarda yaptığımız gibi atıfların olduğu meseleler ile kitaplarında bulamadığımız meselelerin *Mecmau'l-bahreyn*'de ve İmam Muhammed'in kitaplarında geçtiği yerleri bir tablo halinde sunacak, ardından problemli olduğunu düşündüğümüz görüşleri izah edeceğiz.

Bölüm	el-Mecma'daki Yeri	İmam Muhammed'in Kitaplarındaki Yerleri
Temizlik	69	Bulunamadı
	70	Bulunamadı
	70	Bulunamadı
	72	el-Asl, I, 79
	72	el-Asl, I, 72, 165; el-Câmiu's-sağîr, 72
	72-73	Bulunamadı
	73	el-Asl, I, 73
	74	el-Asl, I, 65
	75	Bulunamadı
	75	el-Asl, I, 66
	77	Bulunamadı

28 İbnü's-Sâati, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 67-68.

29 Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1600-1601; Brockelmann, *GAL*, I, 477.

	77	Bulunamadı
	78	el-Asl, I, 94
	80	Bulunamadı
	80	Bulunamadı
	81	el-Asl, I, 55-56
	81	el-Asl, I, 92
	82	el-Asl, I, 48; el-Muvatta', I, 348-350
	85	el-Asl, I, 111, 126-127
	85	Bulunamadı
	86	Bulunamadı
	86	el-Asl, I, 128; el-Câmiu's-sağîr, 76
	87	el-Asl, I, 87, 132; el-Câmiu's-sağîr, 74
	87	el-Asl, I, 117-118, 129
	88	Bulunamadı
	88	el-Asl, I, 119
	89	Bulunamadı
	89	el-Asl, I, 122
	89-90	Bulunamadı
	91-92	el-Asl, I, 100, 108
	93	el-Asl, I, 108
	94	el-Asl, I, 71
	95-96	el-Asl, III, 60, el-Muvatta', I, 321-322
	96	el-Asl, I, 302, 308, 310, 407-408
	97	el-Asl, I, 309-310
	97-98	el-Asl, I, 456-457
	98	el-Asl, I, 407-408, 414-415, 417, 444-445, 445, 447-448, 449
	98	el-Asl, I, 415-417, 430-431

	99	el-Asl, I, 307, 309
	99	el-Asl, I, 306, 429-430
	99-100	el-Asl, I, 450
	100	el-Câmiu's-sağîr, 73; el-Câmiu'l-kebir, 9
	101	Bulunamadı
	101	el-Câmiu'l-kebir, 11
	102	Bulunamadı
	102	Bulunamadı
	103	el-Asl, I, 77; el-Câmiu's-sağîr, 80-81
	103	Bulunamadı
	103-104	el-Asl, I, 236-237
	104	el-Asl, I, 51, 57, 85, 86; el-Câmiu's-sağîr, 78, 80, 81; el-Muvatta', I, 538; el-Âsâr, 7
	104	el-Asl, I, 57, 77, 86; el-Câmiu's-sağîr, 80
	104	el-Câmiu's-sağîr, 81
	104-105	Bulunamadı
Namaz	107	el-Asl, I, 38; el-Muvatta', I, 164
	108	el-Asl, I, 146; el-Hucce, I, 7-8
	109	el-Muvatta', I, 542-543
	110	Bulunamadı
	112	el-Asl, I, 141-142; el-Câmiu's-sağîr, 84-85
	113	el-Asl, I, 134, 136; el-Muvatta', II, 169-172; el-Hucce, I, 71-72
	115	Bulunamadı
	115	el-Asl, I, 186
	116	el-Asl, III, 16
	118	Bulunamadı
	119	el-Asl, I, 38-39; el-Câmiu's-sağîr, 95

	119	Bulunamadı
	119-120	el-Asl, I, 29; el-Âsâr, 14
	120	Bulunamadı
	120	Bulunamadı
	120	Bulunamadı
	121	el-Âsâr, 14
	121	el-Asl, I, 39; el-Câmiu's-sağîr, 94-95
	123	el-Asl, I, 199
	123	el-Asl, I, 30, 35; el-Câmiu's-sağîr, 87-88
	124	el-Asl, I, 37, 200
	124	Bulunamadı
	125	el-Câmiu's-sağîr, 96
	127	el-Asl, I, 164; el-Câmiu's-sağîr, 105
	127	el-Asl, I, 170-171; el-Câmiu's-sağîr, 101
	128	el-Asl, I, 107, 109, 111-112, 115, 127, 151-152, 181-182, 235, 236, 325; el-Câmiu's-sağîr, 98
	129	el-Asl, I, 148; el-Câmiu's-sağîr, 106; el-Muvatta', I, 579-584
	129	el-Câmiu's-sağîr, 94
	131	el-Câmiu's-sağîr, 98
	131-132	el-Asl, I, 397-398
	132	el-Asl, I, 41-42; el-Muvatta', I, 373; el-Âsâr, 13
	132	Bulunamadı
	133	el-Asl, I, 112, 130; el-Hucce, I, 52
	133	el-Muvatta', I, 493; el-Hucce, I, 128
	136	el-Asl, I, 196-197; el-Câmiu's-sağîr, 97
	136	el-Asl, I, 37; el-Câmiu's-sağîr, 92-93
	136	el-Asl, I, 195-196; el-Câmiu's-sağîr, 93-94

	136	Bulunamadı
	137	el-Asl, I, 151, 152, 153
	139	el-Asl, I, 191
	139	el-Asl, I, 168; el-Câmiu's-sağîr, 101
	139	el-Câmiu's-sağîr, 98
	139-140	el-Asl, I, 178-179, 180
	140	Bulunamadı
	141	el-Asl, I, 261
	141	el-Asl, I, 264-265
	143	el-Asl, I, 156-157
	143	el-Asl, I, 156-157; el-Câmiu's-sağîr, 110-111; el-Muvatta', I, 518-520; el-Hucce, I, 271-272
	143	Bulunamadı
	143	Bulunamadı
	144	el-Câmiu's-sağîr, 90-91
	145	el-Asl, I, 157-158; el-Câmiu's-sağîr, 98-99
	145	el-Asl, I, 158, 241; el-Câmiu's-sağîr, 98-99
	145	el-Asl, I, 157, 239
	145-146	Bulunamadı
	146	Bulunamadı
	146	el-Asl, I, 214
	146-147	Bulunamadı
	147	Bulunamadı
	147	el-Asl, I, 201, 202; el-Câmiu's-sağîr, 107
	147-148	el-Asl, I, 280; el-Câmiu's-sağîr, 107-108
	148	el-Asl, I, 272; el-Muvatta', I, 579
	148	el-Câmiu's-sağîr, 100-101
	149	Bulunamadı

	149	Bulunamadı
	152-153	el-Asl, I, 211-212
	153	el-Asl, I, 209; II, 175; el-Muvatta', II, 39-40; el-Hucce, I, 154-155; el-Âsâr, 34
	154	Bulunamadı
	154	el-Asl, I, 292, 298-299; el-Câmiu's-sağîr, 102; el-Câmiu'l-kebîr, 10
	155	el-Câmiu'l-kebîr, 10
	158	el-Asl, I, 266
	159	el-Asl, I, 327; el-Câmiu's-sağîr, 111-112
	159	el-Asl, I, 327; el-Câmiu's-sağîr, 112
	159	el-Asl, I, 182-183
	159	el-Asl, I, 189
	159-160	el-Câmiu's-sağîr, 112; el-Hucce, II, 431
	160	el-Asl, I, 318-319; el-Câmiu's-sağîr, 112
	160-161	Bulunamadı
	161	el-Asl, I, 322-324; el-Câmiu's-sağîr, 112
	161	el-Asl, I, 329; el-Âsâr, 26
	161-162	el-Asl, I, 320-321
	162	Bulunamadı
	162	Bulunamadı
	162-163	el-Asl, I, 319; el-Muvatta', I, 603-604
	163	el-Asl, II, 234; el-Hucce, I, 295; el-Âsâr, 22
	164	Bulunamadı
	164-165	el-Câmiu'l-kebîr, 11
	165	el-Asl, I, 346; el-Câmiu's-sağîr, 114-115; el-Câmiu'l-kebîr, 12-13; el-Hucce, I, 310
	165-166	el-Asl, I, 347; el-Câmiu's-sağîr, 114-115; el-Câmiu'l-kebîr, 13; el-Hucce, I, 310-311

	168	el-Asl, I, 398-400; el-Muvatta', II, 75-76; el-Hucce, I, 332-334, 336
	168	el-Asl, I, 400; el-Hucce, I, 332-334
	170	el-Asl, I, 350-362; el-Muvatta', II, 64; el-Hucce, 340-348; el-Âsâr, 39-40
	173	el-Asl, I, 388; el-Âsâr, 46-47
	174	Bulunamadı
	175	el-Asl, I, 381-382; el-Hucce, I, 364
	178	el-Asl, I, 366-367, 372-373; el-Câmiu's-sağîr, 120
	178	Bulunamadı
	178	Bulunamadı
	178	Bulunamadı
Zekat	179	el-Câmiu'l-kebîr, 20-21
	180	el-Câmiu'l-kebîr, 24
	180	Bulunamadı
	180	Bulunamadı
	180-181	Bulunamadı
	181	el-Câmiu'l-kebîr, 25
	181-182	el-Asl, II, 78-80
	183	Bulunamadı
	184	el-Câmiu'l-kebîr, 23-24
	184	el-Asl, II, 127; el-Câmiu'l-kebîr, 21
	184-185	el-Asl, II, 109-110
	186-187	el-Asl, II, 56; el-Âsâr, 65
	188	el-Asl, 57-58; el-Muvatta', II, 150-153; el-Âsâr, 61-62
	188	el-Asl, II, 8, 38, 57; el-Câmiu's-sağîr, 125
	189	el-Asl, II, 73-74, 77; el-Âsâr, 59

	190	el-Asl, II, 75
	191	el-Asl, II, 131; el-Câmiu'l-kebîr, 15
	192	el-Asl, II, 122-123, 140; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 255, 259-260, 261; el-Câmiu's-sağîr, 130-131; el-Muvatta', II, 132-136, 165-166; el-Hucce, I, 502, 512, 515; el-Âsâr, 62
	192	el-Asl, II, 123, 138, 139-140, 144-145; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 259-260; el-Câmiu's-sağîr, 131; el-Hucce, I, 504-507; el-Âsâr, 62
	192	el-Asl, II, 140; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 261
	192	Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 261, 262; el-Muvatta', II, 154
	192	Bulunamadı
	192	el-Asl, II, 141-142
	192	el-Asl, II, 141
	192-193	Bulunamadı
	193	el-Asl, II, 103, 136, 137
	193	el-Asl, II, 91-92; el-Câmiu's-sağîr, 126-127
	194-195	el-Câmiu's-sağîr, 130
	195	el-Asl, II, 100
	195	el-Asl, II, 116; el-Câmiu's-sağîr, 134-135
	195	el-Asl, II, 115; el-Câmiu's-sağîr, 135
	196	el-Asl, II, 86, 113; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 264; el-Câmiu's-sağîr, 135; el-Muvatta', II, 141; el-Hucce, I, 457; el-Âsâr, 61
	196	Bulunamadı
	197	el-Asl, II, 128-129; el-Câmiu's-sağîr, 123; el-Âsâr, 60-61
	197	el-Câmiu's-sağîr, 122-123
	198	el-Asl, II, 129, 130; III, 9-10, 12

	199	el-Asl, II, 214-215, 216, 225, 271; el-Âsâr, 60
	200	el-Asl, II, 229
	200	el-Asl, II, 273
	200-201	Bulunamadı
	201	el-Asl, II, 276; el-Câmiu's-sağîr, 136; el-Hucce, I, 539; el-Âsâr, 61
	201	el-Asl, II, 198-199, 276, 277; Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr, 260; el-Âsâr, 62
	201	el-Câmiu's-sağîr, 123
Oruç	204	el-Asl, II, 283
	205	el-Asl, II, 280
	206	Bulunamadı
	207	el-Asl, II, 166; el-Câmiu's-sağîr, 141; el-Muvatta', II, 194; el-Hucce, I, 393, 394; el-Âsâr, 58
	207	el-Câmiu's-sağîr, 140-141
	208	el-Asl, II, 182
	208	el-Asl, II, 182, 209
	208	el-Asl, II, 282
	209	el-Asl, II, 207
	209	el-Asl, II, 208; el-Câmiu's-sağîr, 143
	209	el-Asl, II, 206, 206-207, 208, 236, 262; el-Câmiu's-sağîr, 142, 142-143
	209	el-Asl, II, 256; el-Câmiu'l-kebîr, 14
	210	el-Asl, II, 169, 202; el-Muvatta', II, 190-191; el-Âsâr, 57-58, 58
	212	Bulunamadı
	212	Bulunamadı
	212	Bulunamadı
	213	Bulunamadı

	213	Bulunamadı
	215	el-Asl, II, 231, 232, 241-242; el-Hucce, I, 416
	215	el-Asl, II, 236
	215	el-Asl, II, 238
	216	el-Asl, II, 238; el-Câmiu'l-kebîr, 14
Hacc	217	Bulunamadı
	219	el-Asl, II, 433; el-Câmiu's-sağîr, 145
	220	el-Asl, II, 439, 445-446
	221	el-Muvatta', II, 276-278, 306, 309
	225	el-Asl, II, 337
	226	el-Asl, II, 305-306, 344, el-Âsâr, 70
	228-229	el-Asl, II, 352
	231	el-Asl, II, 316, 358-359
	232	Bulunamadı
	232	Bulunamadı
	233	el-Câmiu's-sağîr, 167
	233	Bulunamadı
	233	el-Asl, II, 421
	233	el-Asl, II, 424
	234	el-Asl, II, 425; el-Câmiu's-sağîr, 144
	237	el-Hucce, II, 2-6
	238	el-Asl, II, 410; el-Câmiu's-sağîr, 149; el-Muvatta', II, 273, 283
	239	el-Asl, II, 335, 448
	239-240	el-Asl, II, 450; el-Câmiu's-sağîr, 158
	240	el-Asl, II, 443, 451; el-Câmiu's-sağîr, 162-163
	241	el-Asl, II, 339
	241	el-Asl, II, 397; el-Câmiu's-sağîr, 154

	241	el-Asl, II, 332, 333, 355, 360, 390-391; el-Câmiu's-sağır, 161, 165; el-Muvatta', II, 408-409, 417
	241	el-Asl, II, 361-362; el-Câmiu's-sağır, 154
	242	el-Asl, II, 403
	243	el-Asl, II, 364-365; el-Câmiu's-sağır, 154-155
	243	el-Asl, II, 365
	246	el-Asl, II, 367
	246-247	el-Asl, II, 374
	247	el-Asl, II, 367-369
	249	el-Asl, II, 369; el-Câmiu's-sağır, 150-151; el-Hucce, II, 394
	251	el-Asl, II, 384
	252	el-Asl, II, 421; el-Câmiu's-sağır, 166-167
	252	el-Asl, II, 360, 386, 392, 421; el-Muvatta', II, 427-428; el-Hucce, II, 183, 195
	252	el-Asl, II, 363; el-Câmiu's-sağır, 157
	254	el-Asl, II, 412
	255	el-Asl, II, 409

Mecmau'l-bahreyn'de nispetinde problem bulunduğunu düşündüğümüz 11 atıf şunlardır:

1. *Mecmau'l-bahreyn*'de bildirildiğine göre tahir sıvı ile su karıştırılırsa, karışımın su mu sıvı mı kabul edileceği hususunda, İmam Muhammed karışımın rengini esas almaktadır.³⁰ İmam Muhammed'in, temiz kabul ettiği hayvan idrarı ile su karışımında, oranları dikkate aldığına dair *el-Asl*'daki bilgi³¹ ile süt-su karışımı için oranları dikkate aldığına dair *el-Asl*'daki sarıh ifadesi,³² yapılan atfın doğru olmadığını göstermektedir. Serahsi'nin yeminlerle ilgili bölümde verdiği açıklamalara göre -*Mecmau'l-bahreyn*'de bildirilenin zıddına- rengi esas alan İmam Ebu

30 İbnü's-Sâati, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 77.

31 Şeybâni, *el-Asl*, I, 51.

32 Şeybâni, *el-Asl*, III, 258.

Yusuf'tur. İmam Muhammed oranları dikkate almaktadır.³³ Tüm bu bilgilerden, İmam Muhammed'in rengi esas aldığı şeklindeki *Mecmau'l-bahreyn*'deki atfın isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

2. *el-Muhtâr*'da problemlili atıf olarak izah ettiğimiz namazda ayet ve tesbihatı elle saymanın mekruhiyeti meselesi, *Mecmau'l-bahreyn*'de de geçmektedir.³⁴ Yukarıda izah edildiği üzere atıfta problem bulunmaktadır.

3. *Mecmau'l-bahreyn*'de ifade edildiği üzere İmam Muhammed, tertibin bozulması için azami sınırı, altıncı namaz vaktinin girişi olarak tespit etmektedir.³⁵ Ancak İmam Muhammed'in kitaplarında -bu meseledeki mezhep içi ihtilafa yer verilmeksizin- bir gün ve aşığısının namazları miktarınca namaz (en fazla beş vakit) kazaya kalırsa tertibe uymanın gerektiği, bir günün namazlarından fazla namaz (en az altı vakit) kazaya kalırsa tertibin düşeceği bildirilmektedir.³⁶ Buna göre altı namaz vaktinin girmesi halinde kişi üzerinde henüz beş vakit kaza bulunacağından hala tertip sahibi olmaya devam edecektir. Altıncı namaz vakti de çıkınca kaza sayısı altıya ulaşacağından artık tertip düşmektedir. Bu durumda tertibin düşmesinin azami sınırı, altıncı namaz vaktinin girmesi değil, çıkması olmaktadır. Dolayısıyla İmam Muhammed'e yapılan atıfta problem olduğu ifade edilebilir.

4. *Mecmau'l-bahreyn*'de aktarıldığı üzere İmam Muhammed'e göre düşük doğmuş çocuk -azaları belli hale gelmiş olsa bile- yıkanmaz.³⁷ *el-Asl*'da ölü doğan çocuk meselesini İmam Muhammed'in, İmam-ı Azam'a sorduğu; onun da yıkanmayacağı ve namazının kılınmayacağı cevabını verdiği aktarılmıştır. İmam Muhammed bu cevaba herhangi bir itirazda bulunmamıştır.³⁸ Ancak *el-Asar*'da ise organları belirli hale gelmiş düşük hakkında yıkanacağını, kefenleneceğini ve defnedileceğini açıkça söylemektedir.³⁹ Görüşünü açıkça söylediği yer daha kuvvetli kabul edileceğinden, organları belli olmuş düşük çocuğun yıkanmayacağına dair *Mecmau'l-bahreyn*'deki atfın isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

5. *Mecmau'l-bahreyn*'de bildirildiği üzere İmam Muhammed'e göre borcunu inkar etmeyen, ancak ödeme imkanı da bulamayan bir kimseden yıllar sonra ala-

33 Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 183.

34 İbnü's-Sââti, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 138.

35 İbnü's-Sââti, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 141.

36 Şeybânî, *el-Asl*, I, 261; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 106.

37 İbnü's-Sââti, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 176. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, s. 20.

38 Şeybânî, *el-Asl*, I, 372.

39 Şeybânî, *el-Âsâr*, s. 53.

cak tahsil edilse geçmiş yılların zekatını vermek gerekmez.⁴⁰ *Mecmau'l-bahreyn*'de böyle söylenmesine rağmen *el-Asl*'da bu meseleyi Ebû Hanîfe'ye soran İmam Muhammed, tüm yılların zekatının verileceği cevabına itiraz etmemiştir.⁴¹ Hatta kitaplarında Ebû Hanîfe'nin görüşünü destekleyen rivayetlere yer vermiştir.⁴² *el-Hucce*'de de "sadece bir yılın zekatı verilir" şeklindeki Maliki mezhebinin görüşünü tenkit etmiş, Ebû Hanîfe'nin benimsediği görüşü savunmuştur.⁴³ Kitaplarında ki bu bilgilerden yola çıkarak *Mecmau'l-bahreyn*'de İmam Muhammed'e yapılan atfın hatalı olduğu söylenebilir.

6. *el-Vikâye*'de problemlili olduğu kanaatinde olduğumuz atfa konu olan büyük nehirlerden sulanan arazilerin niteliği meselesine *Mecmau'l-bahreyn*'de de rastlamaktayız.⁴⁴ Yukarıda geçtiği üzere atıfta problem bulunmaktadır.

7. *Mecmau'l-bahreyn*'de ifade edildiğine göre Benî Tağlib⁴⁵ Hristiyanlarından biri, bir müslümana ait olan öşür arazisini satın alırsa, İmam Muhammed -şeyhaya hılafen- araziye esas alarak, ondan iki kat öşür alınmayacağını, müslümanların verdiği miktarda öşür alınması gerektiğini söylemektedir.⁴⁶ Ancak İmam Muhammed *Asl*'da müslüman birinden arazi satın alan Tağlibîden iki kat öşür alınacağını söylemiştir.⁴⁷ Ayrıca *el-Câmiu's-sağîr*'de İmam-ı Azam'ın müslümandan arazi satın alırsa yine aynı öşürü (iki kat olarak) vereceği görüşüne itiraz etmemiştir.⁴⁸ Kitaplarında geçen açık ifadeler İmam Muhammed'in görüşünün *Mecmau'l-bahreyn*'de aktarıldığı gibi olmadığını göstermektedir.

8. *Mecmau'l-bahreyn*'de nakledildiğine göre İmam Muhammed hasta bir kimşenin Ramazan'da başka bir vacip oruca niyet ederse niyetine itibar edileceği, tuttuğu orucun Ramazan'a sayılmayacağı kanaatindedir.⁴⁹ *Mecmau'l-bahreyn*'de bu şekilde bildirilmesine rağmen *el-Asl*'da hastanın Ramazan günü başka bir vacip oruca niyet etmesi halinde tuttuğu orucun Ramazan'a sayılacağını açıkça söyle-

40 İbnü's-Sâati, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 180.

41 Şeybânî, *el-Asl*, II, 73.

42 Şeybânî, *el-Asl*, II, 84; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 471; Şeybânî, *el-Âsâr*, s. 60.

43 Şeybânî, *el-Hucce*, I, 466-470.

44 İbnü's-Sâati, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 192.

45 **Benî Tağlib**: Müslümanlardan alınan verginin iki katını vermek üzere Hz. Ömer ile anlaşma yapmış bir kabiledir. Farklı bir statüye sahip oldukları için diğer gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye bunlardan alınmaz (Bkz. Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 247.)

46 İbnü's-Sâati, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 192.

47 Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, s. 257.

48 Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 131.

49 İbnü's-Sâati, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 205.

mektedir.⁵⁰ *el-Muhtâr*'da Ebû Hanîfe'nin yolcu ve hastanın başka vacibe niyetlerine itibar edileceği görüşü aktarıldıktan sonra (سم) rumuzunun kullanılması⁵¹ da, İmam Muhammed'in *Mecmau'l-bahreyn*'de ifade edilen görüşte olmadığına işaret etmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle yapılan atfın isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

9. *Mecmau'l-bahreyn*'de geçtiğine göre bir kimse adına hac yapılmasını vasiyet edip vefat etse, vasî hac için para ayırıp memura teslim etse, daha sonra bu para helak olsa, İmam Muhammed'e göre vasiyet batıl olur; terikeden geriye kalan para ile adına hac yaptırılması gerekmez.⁵² Vasiyet malının helaki meselesi *el-Asl*'da şöyle geçmektedir: "Bir kimse hac vasiyet etse, vasi onun adına birini hacca gönderse, o (gönderdiği) adamın nafakası helak olsa; malının kalanının üçte biri ile adına yeni bir hac yaptırılır." Ebû Hanîfe'nin bu sözüne İmam Muhammed itiraz etmemiştir.⁵³ Aynı mesele *el-Câmiu's-sağîr*'de de kısaca şu şekilde geçmektedir: Bir kimsenin vasiyeti üzerine biri hacca gönderilse, gönderilen kişi ölse veya nafakası çalınsa, yahut yarısını infak etse, ölünün adına malının kalanının üçte birinden evinin bulunduğu yerden birisi hacca gönderilir. İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne sadece "Ölenin evinden değil, önceki memurun ölümünün vuku bulduğu yerden gönderilir" itirazında bulunmuş; vasiyetin batıl olduğunu söylememiştir.⁵⁴ Kitaplarındaki bu bilgilerden İmam Muhammed'in, bu konuda Ebû Hanîfe ile aynı kanaatte olduğu çıkarılabilir. Dolayısıyla *Mecmau'l-bahreyn*'de İmam Muhammed'e yapılan atıfta problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

10. *Mecmau'l-bahreyn*'de söylendiğine göre Kûfeli bir kimse hac aylarında umre yapsa, ihramdan çıktıktan sonra Basra'ya gitse, sonrasında tekrar Mekke'ye gidip hac yapsa, İmam Muhammed'e göre temettu haccı yapmış olmaz.⁵⁵ *Mecmau'l-bahreyn*'de bu şekilde söylenmesine rağmen İmam Muhammed'in kitaplarında aksi yönde bilgiler bulunmaktadır. Örneğin *Asl*'da umreden sonra ailesinin bulunmadığı herhangi bir şehre giderse, sonra tekrar dönüp haccederse temettu haccı yapmış olacağını söylemektedir.⁵⁶ *el-Câmiu's-sağîr*'de de aynı durumdaki kimsenin temettu haccı yapacağını söyleyen Ebû Hanîfe'ye itiraz etme-

50 Şeybânî, *el-Asl*, II, 283.

51 Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 127.

52 İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 234.

53 Şeybânî, *el-Asl*, II, 426.

54 Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 167.

55 İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 239.

56 Şeybânî, *el-Asl*, II, 446.

miştir.⁵⁷ Kitaplarındaki bu bilgilerden hareketle İmam Muhammed'in bu kimse için temettu haccı yapmış olacağı kanaatinde olduğu çıkarılabilir. Dolayısıyla *Mecmau'l-bahreyn*'deki atıfta problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

11. *Mecmau'l-bahreyn*'de aktarıldığı üzere İmam Muhammed'e göre ihramlı kimse koku maddesini (yemeğe katmadan doğrudan)⁵⁸ yerse, İmam Muhammed'e göre -az da yese, çok da yese- hiçbir ceza gerekmez.⁵⁹ Safran koku veren bir bitki olduğundan, *el-Asl*'da koku maddesi yeme meselesi safran örneği üzerinden kısaca şu şekilde anlatılmıştır: Ateşte pişmiş olsun veya olmasın, safran yemeğe katılırsa yenmesinde bir sakınca yoktur. Yemeğe katılmadan yenilmesi halinde ise -gıda kabul edilmediğinden- çok yenirse kurban, az yenirse sadaka cezası gerekir.⁶⁰ *el-Asl*'da bu bilgiler verilmiş, mezhep içi herhangi bir ihtilaf mevzubahis edilmemiştir. Dolayısıyla *Mecmau'l-bahreyn*'deki atıfta problem olduğu söylenebilir.

D. SONUÇ

Mütûn-i Erbaa'nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e yapılan atıfların sıhhatinin araştırıldığı çalışmamızın neticesini bir tablo ile göstermek istiyoruz:

Kitap Adı	Toplam Nispet	İsabetli	Problemlili	Tespit Edilemeyen	İsabetli Atıf Oranı	Problemlili Atıf Oranı	Kitaplarında Bulunmayan Atıfların Oranı
Kenzü'd-dekâik	1	1	0	0	% 100	% 0	% 0
Vikâyetü'r-rivâye	16	11	1	4	% 69	% 6	% 25
el-Muhtâr	46	43	1	2	% 93,5	% 2	% 4,5
Mecmau'l-bahreyn	265	189	11	65	% 71	% 4	% 25

Burada verilen oranları değerlendirirken şu yanılgıya düşmemek gerekir: Örneğin *Mecmau'l-bahreyn* ile ilgili yukarıdaki tabloda verdiğimiz problemlili gör-

57 Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 157-158.

58 Bu kayıt, İbn Melek şerhinden alınmıştır.

59 İbnü's-Sââti, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 240.

60 Şeybânî, *el-Asl*, II, 398.

düğümüz atıf oranı % 4'tür. Bu *Mecmau'l-bahreyn*'deki ibadetlerle ilgili bilgilerin % 4'ünün hatalı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Sadece mezhep içi ihtilaflı konulara ait olup İmam Muhammed'e yapılan atıfların % 4'ü kitaplarında bilgilerle uyumluluk arz etmektedir. İttifak edilen hususlar ile diğer mezheplere itiraz yanında verilen bilgiler bu oranlamaya dahil değildir. Onlarında da dahil edilmesi halinde bu hata oranı daha da aşağıya düşecektir. İhtilaflı konuların daha az yer aldığı diğer üç kitapta ittifak edilen meselelerin eklenmesi ile problemlili atıf oranı çok daha aşağı inecektir.

Çalışmanın sonucuna bakıldığı zaman sıhhati tespit edilemeyen atıfların mütün-i erbaada nasıl yer aldığı sorusu akla gelmektedir. -Eğer o noktalarda müstenih/muhakkık/dizgi hatası söz konusu değilse- İmam Muhammed'e atfedilen görüşlerin çalışmamız kapsamına almadığımız eserlerinde yer almış olması, sözlü kültürle nakledilmiş olması veya günümüze ulaşmayan diğer eserlerde yer almış olmasının ihtimal dahilinde olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Başoğlu, Tuncay, "Saymeri'nin Usûlü ve Usûl Görüşü Üzerine Bazı Tespitler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, 2003, 273-277.
- Brockelmann, Carl (v. 1956), *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, I-III, Leiden 1938.
- Burhânü's-Şeria, Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh el-Mahbûbî (v. 673/1274-1275 (?)), *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye (Şerhu'l-Vikâye ve Müntehe'n-nukâye* ile birlikte), thk. Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc, 2 mücellerde I-V, Dâru'l-Verâk, Amman 2006.
- Güney, Necmeddin, *Kudûri'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritisliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- İbnü's-Sââtî, Ebü'l-Abbâs Muzafferuddîn Ahmed b. Alî b. el-Ba'li/el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî (v. 694/1295), *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, thk. İlyas Kaplan, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2005.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullâh el-Kastamonî (v. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn (İzâhu'l-meknûn ve Hedîyyetü'l-ârifîn* ile birlikte), I-VI, nşr. M. Şerafeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge, Maarif Matbaası, yy. 1941.
- Koca, Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 64-66.
- Kudûri, Ebü'l-Hasen el-Bağdâdî (v. 428/1037), *el-Muhtasar (el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb* ile birlikte), tahric ve ta'lik: Abdurrazzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1994.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay (v. 1304/1886), *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Ahmed ez-Za'bi, Dâru'l-Erkam, Beyrut 1998.

- , *en-Nâfiu'l-kebir li men yutâliu'l-Câmia's-sağır*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1990.
- Mevsilî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (v. 683/1284), *el-Muhtâr li'l-fetvâ (el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* ile birlikte), 1 mücellede I-V, ta'lik: Mahmûd Ebû Dakîka, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- , *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr (el-Muhtâr li'l-fetvâ* ile birlikte), 1 mücellede I-V, ta'lik: Mahmûd Ebû Dakîka, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfîzuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), *Kenzü'd-dekâik*, nşr. Râşid Mustafâ el-Halîlî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- Özel, Ahmet, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul 1996, VII, 1-27.
- , "Hanefî Mezhebi", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 1-27.
- Sadrü's-şeria, Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tacü's-şeria (v. 747/1346), *Muhtasaru'l-Vikâye fi mesâilî'l-Hidâye*, Taşkent 1991.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed (v. 483/1090), *el-Mebsût*, 10 mücellede I-XXX, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen (v. 189/805), *el-Câmiu'l-kebir*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, Dâru'l-Meârifin-Nu'mâniyye, Lahor 1981.
- , *el-Câmiu's-sağır (en-Nâfiu'l-kebir* ile birlikte), İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1990.
- , *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, I-IV, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ty.
- , *el-Muvatta'* (*Muvattai'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* adı ile *et-Ta'liku'l-mümecced alâ Muvattai Muhammed* ile birlikte), I-III, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2005.
- , *Kitâbü'l-Âsâr (el-İsâr bi ma'rifeti ruvâti'l-Âsâr* ile birlikte), İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1411/1991.
- , *Kitâbü'l-Asl*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990.
- , *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr min kitâbi'l-Asl*, thk. Mecid Haddûri, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1417/1997.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (v. 321/933), *el-Muhtasar*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgâni, Dâru İhyâi'l-ulûm, Beyrut 1986.
- Yaman, Ahmet, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, 1998, 345-364.
- , "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 261-262.
- Yaylalı, Davut, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 487-488.